Bəxtiyar Vahabzadənin poeziyasında kamil şəxsiyyət problemi

İnsan - dünyanın xaricində yaşayan varlıq deyil... "İnsan - İnsan dünyasıdır, dövlətdir, cəmiyyətdir" - bu, fikir dahi K.Marksa aiddir, bu gün də dəyərini itir-məmişdir. Qalır insanın ailədə və cəmiyyətdə tərbiyəsinə. Şəxsiyyətin yetişməsin-də əsas amil münasibətlərin qurulmasıdır: mənəvi zən-ginlik, sərvətlərin maddi-ləş-məsi və düşüncələrin emosionallığı və sairin öz yerini tutmasıdır.

Allahverdi Eminov

(Əvvəli ötən sayımızda)

Ədəbiyyatda, o cümlədən, poeziyada şəxsiyyət və mühit probleminin konseptual li-rik təsviri müxtəlif zaman - vaxt üçün xarak-terik səciyyə daşımışdır: Dövr və Məkan hü-dudları; mahiyyətli ziddiyyətlər; ictimai - so-sial və fərdi - şəxsi maraq-lar. Bu problem şəxsiyyətin həyat tərzinin poeziyada bir sıra əxlaqi sərvətlərin, so-sial ümumiliyin tərbiyəvi vəzifəsini, habelə mənəviyyatı şərtləndirir, poetik müstə-viyə çıxarır. Bu tezisdən çıxış edərək Bəxtiyar Vahabzadə bir çox şeirlərin-də ("İn-san", "Ömrün payızı", "Ömür") oxu-cuya poeziyadan zövq almaq ehtiyacının ödə-nilməsilə yanaşı, yeni fikirlər aşılayır. Bu və digər şeirlərində şair ömrün sonsuzlu-ğu-nu arzulayır: bu ömür harada, hansı məqam-da bitəcəkdir, bununla həyatın əvəz-sizliyi özünü diqtə edir: "Ömrün payızı" şeirini ya-zanda 35 yaşında idi və heyif-silənir ki... "dövran tez dolanır, illər tez gəlir ömrün pillə-ləri fəsillərlə həmahəng səslənir". Deməli, ömrün payızı yaxınlaşır:

Ömrün payız fəsli sıxdı əlimi,
Yoxsa qocalıram mən yavaş-yavaş.
Payızda yarpağa xal düşən kimi
Düşür saçlarıma dən yavaş-yavaş.

Ağaclar soyunur, yer xəzəllənir,
Fikir dumanlanır, gözlər zillənir,
Güllərin üstünə enən tək enir
Mənim gözlərimə çən yavaş-yavşa.

Soyuyur havalar, soyuyur bütün,
Qısalır, qısalır, günlər günbəgün.
Axı, yaxınlaşır qürubu ömrün,
Əyilir dağlardan gün yavaş-yavaş.

Saralır get-gedə çöl, çəmən, çayır,
Könül hər saatı ömürdən sayır.
Bir səs qulağıma hey pıçıldayır:
Bəxtiyar, göylərdən en yavaş-yavaş!

Bu şeir hər bir oxucunu dərindən-dərin düşündürməyə bilməz, ömrün payı-zına "a-parmaya" bilməz. Və insanın sonu əl boyda kağıza yazılmış "Nekroloq"dur. "Həyatın ən qısa mənzərəsi, o cümləyə sığışan" mətn! Mərhum bir an özü barədə yazılmış nekrolo-qu oxusaydı ürəyindən nə keçərdi? O keçər-di ki, həyatdakı əməl-ləri nə üçün nekroloqa düşməmişdir.

Hər kəsin arzuları çoxdur əməllərindən
min kərə, milyon kərə
Ürəkdəki arzular əməllərindən əzəldir.
Eləmək istədiyim, mənim elədiyimdən
həm çox, həm də gözəldir!

Şairin tövsiyəsi isə konkretdir:

Eləysə... Nekroloqda ömür tam olsun deyə
Əməllərlə bərabər ən gözəl arzular da
niyə yazılmır, niyə?!

B.Vahabzadə şeirlərində (ümumən poe-ziyasında) - bədii konteksdə obraz-ların di-daktik davranışının təhsilliyini şüurun ümumi strukturunda mücərrəd təsvr etmir, "İztirabın sonu", "Etiraf", "Atılmışlar", "Təzadlar" poe-malarında pedaqoji prosesə enir, onun peda-qoqluğundan əlavə, tərbiyənin funksiyasına toxunur. Yeri gəlmiş-kən "İztirabın sonu" B.Vahabzadənin ilk yaradıcılığı dövrünün məhsuludur və 1956-cı ildə yazılmışdır ("Ə-sərləri"nin I cildində verilmişdir). "İztirabın so-nu" poeması S.Vurğunun "Aygün" əsərinin təsirindən yazılmışdır, - hökmünü ver-məz-dim; ümumiyyətlə, ötən əsrin 50-60-cı illərin ailə - məişət mövzusu poeziya-mıza "ayaq" açdı, bu da təbii ki, sosial - mənəvi mühitin diqtəsiydi (Qabil "Meh-parə", H.Həsənzadə, "Kimin sualı var?" və digər şairlər bu mövzu-ya toxunmuşlar). B.Vahabzadənin bu poe-masında biz Şahnaz və Hatəm obrazlarının taleyilə qarşı-laşırıq.

"Proloq"da müəllifin oxucularla didaktik müraciəti səslənir, adamların bir növ həyata baxışı: həssaslığı, hadisələrə reaksiyası, incə duyğusu təsvir olunur. Bə-li, yaşadığımız hə-yatın tərbiyə etdiyi insanların təbiəti belədir. Bəli, dünyanın işidir bu, hansı ki, bu dünyaya etibar yoxdur, bir gün isə:

Həm sevinc var, həm də qəm sarı simdə,
Nəşədən yaranır bəzən ələm də.
Həm çörək yetirir insana, həm də -
Yeyir insanları yer bu dünyada!

Şair poemada bir suala cavab axtarmaq istəmişdir: "cütləri" birləşdirən sevgi yoxsa? Və bunlar ailə qurarsa qoşa yol gedə bilərmi? Şair suallara cavab verməyə tələsmir. İlk misralarda oxucu məsələni sezir və qəhrə-manların xasiyyətlərindən şübhələnir. Söhbət "Otello" tamaşasında ərlə arvadın duyum tər-zindən başlanır. Hatəm musiqiçidir, bəstəkar-dır, Şahnaz adi qadındır, sadə ailədə doğu-lub tərbiyə almışdır.

Hatəm səhnədə Otellonun sevdiyi Dezdi-monanın faciəsini yaşayır. Sanki o, təkdir, Şahnazsızdır.

Səhnəyə zilləyib gözünü oğlan,
Şeir Otellonun hər kəlməsini,
İsti cərəyan keçir damarlarından,
(Eşitmək mümkünmü onun səsini?)

"Otello sindromu"nun mənimsənilməsinə münasibət başqadır, insanın öz ruhi aləmini anlaması, onun üzərinə hökmran olması tər-biyədən çox asılıdır, bu-rada ixtisasın da rolu yox deyil. Cəmiyyətin və insanın təkmilləş-məsi vacib şərtdir. Həyatda bərkdən - boş-dan çıxmayan, sevginin həsrətini duymayan Şahnazdan nə gözləmək olar? Hatəm bəlkə də Şahnazı bu cür təsəvvür etməzdi, həssas-lığına se-vinərdi, lakin:

Neçin mənim kimi kədərlənmədi
Şahnaz Otellonun faciəsinə?
Neçin: "Bu, oyundur, səhnədir",- dedi.
Hələ bir üstəlik güldü də mənə?!

Hatəmə bu hal çox mənfi təsir edir və ona haqq qazandırırıq. Ona görə ki, "qəlbindəki döyüntüləri" anlamamışdır.

Bəs başa düşməzmi bunu Şahnazım?
Başa düşməyənə demək nə lazım?

Yenə xırda mübahisə, Şahnazın: "demək istəyirsən mən yas saxlayım?" - tə-nəsi Ha-təmə pis təsir göstərir, özünə ıztirab gətirən suallar verir:

Düşündü: "Sevgilim qışa yaz deyir,
Demək o, mənə də oyunbaz deyir.
Bəs necə olacaq bu işin sonu?
Mənim ürəyimdə daşan duyğunu
O, öz ürəyində daşıyacaqmı?
Hissimlə, duyğumla yaşayacaqmı?

Suallar labirintində Hatəm hey çapalayır, Şahnazı onu başa düşməkdən xeyli uzaqdır, taleyi belə gətirməməliydi. O, ötən illərə qayı-dır, Şahnazı sevən çağlarına. Şairin ricəti.

Bəxtini bu qızın üzündə gördü.
Evlərinə qədər onu ötürdü.
Gah irəli keçdi, gah dala qaldı,
Heyrətdən gözləri açıla qaldı.

Qərarı isə qətidir: "O gözəl mənim ola-caq", - Hatəmin sözü birdir, hər kəs ona məsləhət verə bilməz, onun xarakter cizgilə-rilə tanış oluruq, onun üçün orta hal yoxdur, ya nifrət etmiş, sevmiş, ya da başını bəlaya salmışdır.

Boğazdan yuxarı o, gülməmişdir,
Gülüşü ağzından tökülməmişdir
Ya ürəkdən gülmüş, susmuşdur, ya da
Ürəkdən ağlamış ağlayanda da...

Ərinin belə xarakteri Şahnazda yaxşı təəssürat yaratmır, ata evini yada salır.

Hatəm hələ Şahnazın hisslərini duymaq-dan uzaqdır, yalnız yaratmaqdır ar-zusu.

Şahnaza haqq qazandırmağa dəyər, çün gənc qadının da hissləri var, əriylə danışıb - gülməli, gözəlliyinin, qadınlığının təravətini ona ərmağan etməlidir. Gənc qadının məx-susi rapsodiyaları əri tərəfindən qiymətləndir-məlidir. Bu yoxsa...

Hatəm özünü yalnız bir sənətkar sanırdı,
Sənətini, eşqini Şahnaza qısqanırdı...
Elə bilirdi yalnız, sənətdədir hər hikmət,
Sənətdədir gözəllik, insanlıq və məhəbbət!
Sənəti anlayanlar başa düşər hər şeyi -
Onun ürəyindəki sənətkar xudbinliyi
Qapadı gözlərini,
Anlamadı Şahnazı, Şahnaz da öz ərini.

Poemada Hatəmə bəzən haqq qazandır-mağa dəyər, bir musiqiçi kimi özünə, sənəti-nə aludə olur, hətta gənc arvadını belə, unu-dur. Və yeri gələndə hisslərindən qopur, özü-nə qayıdır, özünə sual verir: Mən axı, Şahna-zı sevib evlənmişəm, bəs sə-bəb nədir. O da, mən də iztirab içində yaşayırıq. Olur ki, o, məni başa düşmək istə-mir, mən onu. Belə hallarda oxucu da sualları qarşısında qalır: Həyatda "cütlər" əzəldən bir-birini anlama-dan, ötəri hissə qapılmadan ailə qurmamalı-dır. Fikrimcə, va-cib deyil hər ikisi oxumuş ol-sun, savadlı olsun. Əsas odur, xüsusilə, qa-dın gənc əri-nin ilk gündən ruhunu "tutsun", "kaprisi" ilə yola getsin. Davranışın özünə xas ya-zılmamış qanunları var, həyatın "müdrik təcrübəsi" intuitiv mənimsənilməlidir, insanın tərbiyəsi buna cavab verməlidir. Ər qadınından ən yüksək zövq almalı, onun şə-rəfini qiymətləndirməyi bacarmalıdır. Qadın isə ərinin sənəti ilə bağlı ça-lışmasına şərait yaratmalıdır. Qarşılıqlı anlaşma ilə qadın özünifadə etməməlidir. Poemada Şahnaz hələ Hatəmin sənət idealına cavab vermək üçün yetişməmişdir, bəlkə hələ də uşaqlığın-dan ayrılmamışdır, Hatəm pıçıldamaqda haqlıdır: Amma ümid-lidir baxmayaraq: "Yox, başqa mayadan yoğrulmuşuq biz ", - düşü-nür.

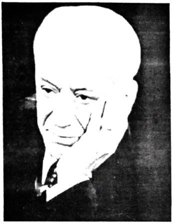

(B.Vahabzadə - 100)

Bir haşiyə: B.Vahabzadənin "İztirabın so-nu" poemasının dəyərini azaltma-maq şərti-lə, baxmayaraq müəllif işarə vurur:

Şahnazsa yan otaqda
"Aygün"ü varaqlayır, - deyir.

Mən Əmirxanla Hatəmi müqayisə etməz-dim. Əmirxan qadını Aygünü qıs-qanır. Zid-diyyətlər, ailə konfliktləri də buradan başlayır və insan zəkası və mənəvi harmoniya pozu-lur. S.Vurğun Əmirxanın öz tələbatlarına mü-vafiq hərəkət etmə-sini, öz hisslərinə üstün-lük verməsində ictimai münasibətlərin xarak-terini nəzərə almışdır. Bu isə şəxsi mənafeyi, insanın yaradıcılıq potensialını reallaşdırır. Ha-təm də gənc qadınını unudaraq öz sənə-tinə qapanır. Əlbəttə, Şahnaz hələ çox ca-vandır, ana olmamışdır. B.Vahabzadə filosof deyildi və öz qəhrəmanının "sxemini çəkmə-mişdi". Hatəmin də Əmirxan kimi poemanın qəhrəmanı olaraq mənəvi dav-ranışı dinamik şəkildə inkişaf etməliydi. Hatəm cəmiyyətə yenicə atılmışdır, ailə qurmuşdur, özündə yüksək əxlaqi məziyyətlərin ilk elementlərini hələ mənimsə-məmişdir.

(Ardı var)